

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

โดยทั่วไปการศึกษาและการวิจัยเรื่องต่าง ๆ ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามช่วงแรกระหว่าง พ.ศ. 2481-2487 นั้น มีผู้ให้ความสนใจกันมาก เพราะเป็นยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ มากมาย อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประกาศรัฐธรรมนูญ การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม และลัทธิเชื่อก่อนหน้า แต่การศึกษาที่ปรากฏในระยะแรกมักจะทำให้แง่คิดหรือผลสรุปในแนวเดียวกัน ถึงบทบาทและการกระทำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะผู้นำประเทศที่มีความสามารถ ซึ่งสามารถปรับตัวเองเพื่อความอยู่รอดของประเทศในภาวะวิกฤตการณ์ต่าง ๆ โดยยึดแนวทฤษฎีมหาบุรุษ (Great Man Theory) เช่น งานของแกมสซุซ นูมันท์ และเทียมจันทร์ อ่าแหว เป็นต้น (สถาบันไทยคดีศึกษา 2527 : 86) ส่วนผลงานอื่น ๆ เช่น ปรีศนิย เกศะบุตร (2529) และ บุปผา ทิพย์สภาพกุล (2528) ได้มีการศึกษาที่เน้นเฉพาะประเด็นเพื่อหาเหตุผลมาอธิบายการกระทำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เช่น นโยบายเกี่ยวกับการจัดการศึกษาผู้ใหญ่และนโยบายวัฒนธรรม ตามลำดับ ส่วนการศึกษาของสุรพันธ์ บุณยมานพ (2521) ได้ศึกษาเฉพาะกรณีการกวาดล้างปรักษ์ทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นการพิสูจน์ว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับระบอบการปกครองของตน อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์เหล่านี้ก็ยังคงเป็นการอ้างเหตุผลตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏ แม้จะแฝงไว้ด้วยประเด็นสำคัญบางประการที่ชี้ให้เห็นว่า การกระทำบางอย่างของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นกลยุทธ์การต่อสู้ทางการเมืองกับกลุ่มอำนาจเก่าฝ่าย "เจ้า" แต่ก็ไม่ได้ถือเป็นประเด็นหลักในการศึกษา จึงไม่มีการให้เหตุผลและอธิบายอย่างชัดเจน

ล่าสุดงานของสรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ (2532) ได้ชี้ให้เห็นว่าขบวนการเสรีไทยที่เกิดขึ้นระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้นส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทย โดยเฉพาะการต่อสู้ระหว่างจอมพล ป. พิบูลสงคราม กับกลุ่มอำนาจเดิมฝ่าย "เจ้า" ซึ่งนอกจากจะเป็นไปตามข้อเท็จจริงแล้ว ยังให้เหตุผลในแนวใหม่อีกด้วยโดยการตีความอย่างวิเคราะห์ตามหลักเหตุผล ผลงานการศึกษาดังกล่าวชิ้นนี้จึงได้ชี้ให้เห็นว่าพลังของระบอบเก่ายังคงมีอยู่ในสังคมไทย ทำให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ไม่มั่นใจในเสถียรภาพ จึงต้องหาวิธีเพื่อทำให้ระบอบการปกครองมีความมั่นคง กระนั้นก็ตามผลการศึกษาวิจัยเหล่านี้ก็ยังไม่เพียงพอต่อการอธิบายการกระทำของ จอมพล ป. พิบูลสงครามทั้งหมด เพราะอาจมีได้ค้ำึงถึงเป้าหมายทางการเมืองอื่น ๆ ที่แอบแฝงอยู่นอกเหนือจากเป้าหมายทางการเมือง ซึ่งเนื้อแท้แล้วอาจเป็นเป้าหมายหลักที่แท้จริง ซึ่งผลักดันให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม กระทำการต่าง ๆ ในเชิงสัญลักษณ์ทางการเมืองก็ได้ ซึ่งผลการวิจัยครั้งนี้จะช่วยอธิบายเพิ่มเติมงานดังกล่าวได้ในอีกมิติหนึ่งว่า การต่อสู้ทางการเมืองระหว่างระบอบใหม่และระบอบเก่ายังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นผู้สืบทอดเจตนารมณ์จากคณะราษฎร จึงไม่เคยหยุดระแวงกลุ่มนิยมเจ้าในทางกลับกัน กลุ่มนิยมเจ้าก็พยายามที่จะทำลายความชอบธรรมของกลุ่มผู้นำระบอบใหม่เช่นกัน ดังนั้นการต่อสู้ทางการเมืองในอีกรูปแบบหนึ่งของจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงเป็นการต่อสู้ที่ไม่เปิดเผย ไม่ใช่การต่อสู้แบบซึ่งหน้า เช่น การต่อสู้ในทางสภาเท่านั้น แต่อาจแอบแฝงอยู่ในการกระทำต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการต่อสู้ซึ่งไหวชิงพริบกัน เพื่อให้ประชาชนนิยมชมชอบและยอมรับระบอบการปกครองของตนโดยอาศัยสัญลักษณ์ เป็นเครื่องแสดงความหมายและกล่อมเกล่าจิตใจประชาชน

ดังนั้น ในงานการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจึงมุ่งที่จะให้แนวคิดมุมมองใหม่แก่การศึกษาเกี่ยวกับผลงานของจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยใช้กรอบทฤษฎีเรื่อง "สัญลักษณ์ทางการเมือง" เป็นแนวทางในการศึกษา เพื่อชี้ให้เห็นว่าในกิจกรรมทางการเมืองนั้นมีการใช้สัญลักษณ์อยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกับกิจกรรมทางสังคมอื่น ๆ แต่การเมืองซึ่งมักเป็นเรื่องของการแย่งชิงอำนาจกัน ทำให้การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองมีความซับซ้อนเพิ่มมากขึ้นด้วย ดังนั้นเพื่อที่จะเข้าใจความหมายของการใช้สัญลักษณ์ทางการเมือง นอกจากจะใช้ข้อเท็จจริงที่ปรากฏมาอธิบายแล้วยังจำเป็นต้องอาศัยการตีความอย่างวิเคราะห์ตามหลักเหตุผลด้วย เพื่อให้การศึกษามีความสมบูรณ์เพิ่มมากขึ้น ตลอดจนให้แนวคิดใหม่ที่ทำให้การศึกษาค้นคว้าความรู้กว้างขวางออกไป การใช้วิธีตีความเช่นนี้ว่า จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ในการค้นหาความหมายของสัญลักษณ์ที่แอบแฝงอยู่ว่าผู้ใช้นี้มีวัตถุประสงค์หรือความต้องการอะไร ซึ่งอาจเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งของการศึกษาวิจัยครั้งนี้ นอกจากนี้การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาประเด็นหลักเฉพาะกระบวนการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองเท่านั้นว่า มีวิธีการใช้อย่างไร เพื่อจุดมุ่งหมายอะไร และมีรูปแบบต่าง ๆ อย่างไร ส่วนการประเมินผลอาจทำได้คร่าว ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วในบทก่อน

สรุปผลการวิเคราะห์การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

1. รูปแบบของสัญลักษณ์ทางการเมืองที่นำมาใช้ พบว่า สัญลักษณ์รูปแบบอุดมการณ์รัฐธรรมนูญนิยมได้เป็นสิ่งที่มีการกำหนดไว้ก่อนแล้ว กันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งต้องการใช้รัฐธรรมนูญเป็นตัวแทนของระบอบการปกครองใหม่ หรือเป็นสัญลักษณ์ใหม่ (เลียนแบบมาจากการปฏิวัติในฝรั่งเศส) ซึ่งมาแทนที่สถาบันพระมหากษัตริย์ แต่ปรากฏว่าสัญลักษณ์เดิมไม่ได้ จึงไม่อาจนำมาใช้ได้อีก เมื่อเข้าสู่สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ระหว่าง พ.ศ.2481-2483 ได้เปลี่ยนจากคำว่า "รัฐธรรมนูญ" เป็น "ประชาธิปไตย" โดยแสดงออกในเชิงรูปธรรมที่ชัดเจนกว่าในสมัยรัฐบาลพระยาพหล-พหลพยุหเสนา เช่น การสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ซึ่งเป็นตัวแทนหรือสัญลักษณ์ของความ เป็นประชาธิปไตย แต่ก็ยังคงเน้น "รัฐธรรมนูญ" เป็นส่วนประกอบด้วยเสมอ คือ รูปพานใส่รัฐธรรมนูญเป็นสัญลักษณ์สำคัญ ซึ่งมีข้อน่าสังเกตว่า เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2481 นั้น ได้มีการเน้นสัญลักษณ์เชิง-อุดมการณ์รัฐธรรมนูญนิยมน้อยลงกว่าดังที่ปรากฏอยู่ในสมัยรัฐบาลคณะราษฎรที่นำโดย พ.อ. พระยาพหลพยุหเสนา แต่ได้เน้น "ประชาธิปไตย" แทนเพื่อให้เกิดความเชื่อว่าการปกครองที่เป็นอยู่ คือ ประชาธิปไตย เมื่อพิจารณาในกรอบของสัญลักษณ์ทางการเมือง พบว่ามีนัยสำคัญของการใช้สัญลักษณ์ใหม่เพื่อแข่งขันกับสัญลักษณ์เดิม คือ ความจงรักภักดีต่อระบอบเก่าหรือพระมหากษัตริย์ที่ยังคงมีอยู่ในสังคม การใช้สัญลักษณ์ใหม่ที่เรียกว่า "ประชาธิปไตย" อันหมายถึงระบอบการปกครองใหม่ เพื่อสร้างความชอบธรรมและหา กำลังสนับสนุนให้กับรัฐบาลของตนนั้นมีลักษณะสำคัญ คือ เป็นการแข่งขันมากกว่าการตอบโต้หรือทำลายดัง เช่นที่ปรากฏในยุคนั้นหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง นัยว่าเป็นการปลุกฝังความเชื่อที่ละน้อยให้กับผู้ใต้ปกครอง ซึ่งอาจมีผลทำลายความเชื่อเดิมเกี่ยวกับระบอบการปกครอง สมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ในที่สุด

สัญลักษณ์รูปแบบชาตินิยม เป็นการนำเอาสัญลักษณ์เดิมที่ได้รับการปูพื้นฐานมาก่อนแล้ว แต่ได้นำมาปรับปรุงแต่งใหม่ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ โดยการปลุกเร้าให้ประชาชนร่วมมือกับรัฐบาลในการกระทำต่าง ๆ ที่แสดงออกถึงความรักชาติ จากการวิเคราะห์พบว่า เป็นสัญลักษณ์ที่ประสพผลสำเร็จมากที่สุดในฐานะสัญลักษณ์ควบแน่นหรือการปลุกเร้าอารมณ์ (condensation symbol) และการเน้นความสำคัญของชาติมากกว่าพระมหากษัตริย์ ดังปรากฏคำขวัญว่า "ชาติ ศาสนา รัฐธรรมนูญ พระมหากษัตริย์" (ดูรายละเอียดใน

ลัทธิชู้ชาติ โดยหลวงวิจิตรวาทการ 2512) การประกาศวีรกรรมของชาติที่เน้นเฉพาะชาติ ศาสนา โดยละเลยกษัตริย์และการเน้นให้ทหาร "สละชีพเพื่อชาติ" เท่านั้น

สัญลักษณ์รูปแบบความเป็นสมัยใหม่ เป็นการกำหนดรูปแบบสัญลักษณ์ที่ได้แปรรูปจากชาตินิยมมาสู่การสร้างชาติที่เน้นความเป็นสมัยใหม่ทางวัฒนธรรม ลักษณะพิเศษของการใช้สัญลักษณ์รูปแบบนี้ คือ การใช้มาตรการบังคับโดยอาศัยกฎหมายเป็นเครื่องมือสำคัญในการให้คนปฏิบัติตาม ดังปรากฏในการออก พ.ร.บ. เกี่ยวกับวัฒนธรรมต่าง ๆ มากมาย เป้าหมายที่เป็นทางการคือ การต่อต้านวัฒนธรรมญี่ปุ่น (ไพโรจน์ ชัยนาม, สัมภาษณ์)

สัญลักษณ์รูปแบบบารมีหรือความชอบธรรมส่วนบุคคลของผู้นำ เป็นการกำหนดรูปแบบสัญลักษณ์ที่เกิดขึ้นหรือมี กับรูปแบบความเป็นสมัยใหม่ โดยเน้นการสร้างชาติทางวัฒนธรรมและอื่น ๆ ภายใต้อำนาจ "ลัทธิเชื่อนำ" ซึ่งเป็นการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองที่สนองเป้าหมายส่วนตัวของจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยเฉพาะ แต่เป้าหมายที่เป็นทางการคือ การจะให้ประชาชนยึดผู้นำมากกว่าตามอย่างญี่ปุ่น (ไพโรจน์ ชัยนาม, สัมภาษณ์)

2. การให้ความสำคัญแก่รูปแบบของสัญลักษณ์ที่ใช้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เป็นตัวเร้า โดยพิจารณาจากช่วงเวลาที่ใช้เป็น 2 ช่วง คือ ระหว่าง พ.ศ.2481-2484 และระหว่าง พ.ศ. 2484-2487

สัญลักษณ์รูปแบบอุดมการณ์รัฐธรรมนูญได้รับความนิยมได้รับความสำคัญเป็นอันดับแรก เพื่อถ่ายทอดและปลูกฝังความคิด ความเชื่อ เกี่ยวกับระบอบการปกครองใหม่ให้ประชาชนได้รับรู้ แต่เมื่อการปลูกฝัง การเรียนรู้ในเชิงอุดมการณ์ไม่ได้ผล หรือได้ผลช้า เพราะต้องใช้ระยะเวลาอันนานจึงได้มีการเน้นในเชิงสัญลักษณ์รูปธรรมก่อน เพราะเป็นการอบรมสั่งสอนที่รวบรัด ย่นย่อ ง่าย ได้ใจความในระยะเวลาสั้น โดยอาศัยประสาทสัมผัส คือ การได้เห็นก็จะทราบความหมายว่าเป็นตัวแทนของอะไร เช่น การให้ประชาชนเคารพรัฐธรรมนูญ เหตุผลสำคัญก็เพราะเป็นการง่ายกว่าที่จะอธิบายว่าคืออะไร เพื่อให้ได้ผลในการเปลี่ยนความเชื่อของประชาชนในเวลาอันรวดเร็วแม้ประชาชนจะไม่เข้าใจก็ตาม (ไพโรจน์ ชัยนาม, สัมภาษณ์) หรือในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็พยายามสร้างอนุสาวรีย์ขึ้นมาก่อน เพื่อให้ความหมายรัฐธรรมนูญ โดยที่อาจไม่ต้องการเน้นอุดมการณ์ว่าเป็นสิ่งสำคัญมากนักในขณะนั้น เพราะประชาชนทั่วไปมีกึ่งไม่รู้และเข้าใจในระดับต่ำ ดังนั้น การใช้สัญลักษณ์เชิงรูปธรรมจึงมีความเหมาะสมกว่า และได้รับการเน้นเป็นพิเศษในช่วงแรกหลังการเปลี่ยน

แปลงการปกครองจนเข้าสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ระหว่างปี พ.ศ. 2481-2483 หลังจากนั้นก็ได้มีการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองรูปแบบอื่น ๆ โดยเป็นไปตามสถานการณ์ทั้งภายในและภายนอก คือ ชาตินิยม ความเป็นสมัยใหม่ และความชอบธรรมส่วนตัวของผู้นำตามลำดับ โดยมีการเน้นให้เห็นความสำคัญและความจำเป็นซึ่ง เป็นไปตามสถานการณ์ในขณะนั้น ในการใช้สัญลักษณ์แต่ละรูปแบบ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

3. สัญลักษณ์รูปแบบชาตินิยมได้รับผลสำเร็จมากที่สุดในการบรรลุเป้าหมายที่ต้องการสร้างความเชื่อที่เป็นคุณค่าหลักในขณะนั้น คือ ความเชื่อเกี่ยวกับอุดมการณ์ชาตินิยมความสำเร็จดังกล่าว เนื่องมาจากเป็นการตอกย้ำและปลุกเร้าความเชื่อเดิมที่มีอยู่แล้ว ซึ่งไม่ใช่เป็นของใหม่ จึงเป็นการไม่ยากนักที่จะได้รับความสำเร็จ หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความนิยมสัญลักษณ์เชิงอุดมการณ์ชาตินิยม อาจดูได้จาก กจช., สร. 0201.25 "ร้องเรียนและเสนอความเห็น" (โปรดดูตารางแสดงข้อคิดเห็นเกี่ยวกับสัญลักษณ์ประเภทต่าง ๆ ในภาคผนวก จ.) จากหลักฐานดังกล่าว พบว่า ประชาชนให้ความสนใจแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสัญลักษณ์ทางการเมือง ซึ่งสะท้อนให้เห็นคุณค่าหลักทางการเมืองในขณะนั้น ดังแสดงในตารางที่ 7.1

ตารางที่ 7.1 แสดงความสนใจของประชาชนต่อสัญลักษณ์ทางการเมืองต่าง ๆ

รูปแบบ	ร้อยละ
1. สัญลักษณ์เชิงอุดมการณ์รัฐธรรมนูญนิยม	12.82
2. สัญลักษณ์เชิงอุดมการณ์ชาตินิยม	59.41
3. สัญลักษณ์เชิงความเป็นสมัยใหม่	28.20
4. สัญลักษณ์เชิงบารมี	2.57

หลักฐานดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นภาพรวมบางประการเกี่ยวกับความคิดเห็นของประชาชนในขณะนั้น โดยอาศัยหลักฐานที่เป็นทางการบางส่วนที่สามารถหาได้ ซึ่งอาจพอสันนิษฐานได้ว่า ประชาชนให้ความสนใจเกี่ยวกับ "สัญลักษณ์เชิงอุดมการณ์ชาตินิยม" มากที่สุด เพราะตรงกับคติความเชื่อเดิม ที่มีอยู่แล้วและไม่ขัดต่อความรู้สึกของประชาชน ประเด็นที่ได้รับความสนใจหรือตอบสนองรองลงมา คือ "สัญลักษณ์เชิงความเป็นสมัย

ใหม่" เพราะเป็นสิ่งใหม่ที่อาจสร้างความสนใจของประชาชน ส่วน "สัญลักษณ์เชิงคุณการณ์รัฐธรรมนูญ" และ "สัญลักษณ์เชิงบารมีส่วนตัวของผู้นำ" ได้รับการตอบสนองน้อยมาก เนื่องจากเป็นเรื่องที่ขัดต่อความรู้สึกและกระหอบกระเหือนจิตใจของประชาชน ซึ่งอาจมองเห็นได้ชัดว่า เป็นการแข่งขันทบารมี หรือพยายามทำลายและต่อต้านระบอบเก่ามากเกินไป สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ จึงเป็นตัวชี้ที่แสดงให้เห็นว่า แม้รัฐบาลจะมีมาตรการในการบังคับเพื่อป้อนความคิด ความเชื่อ แก่ประชาชนในทิศทางที่สอดคล้องกับความต้องการของตน แต่ประชาชนก็ยังมีโอกาสเลือกตามความพอใจของตนเช่นกัน โดยเฉพาะในหมู่ผู้ที่มีการรับรู้ประสบการณ์ และภูมิปัญญา ที่สูงกว่าชาวบ้านธรรมดา ดังที่ปรากฏว่านโยบายบางอย่างของรัฐบาล เช่น การใช้ภาษาพูดและเขียนแบบใหม่ ได้กลายเป็นเรื่องขบขันล้อเลียนกันเสมอ (ตรีศิลป์ บุญขจร 2523 : 156) การตอบสนองของกลุ่มเป้าหมายดังกล่าวอาจกล่าวได้ว่า มีความสอดคล้องกับหลักทฤษฎีในการสื่อสาร (communication) คือ การเลือกรับข่าวสารของบุคคล (selective perception) และทฤษฎีความไม่สอดคล้องของการรู้ (theory of cognitive dissonance) ซึ่งเชื่อว่า บุคคลเลือกรับสิ่งที่ตนเองชอบและไม่รับสิ่งที่ตนเองไม่ชอบ โดยมีเงื่อนไขว่า ข่าวสารนั้นต้องสอดคล้องกับค่านิยมและทัศนคติของตน การยอมรับข่าวสารบางอย่างและยินยอมปฏิบัติตามก็เพื่อเป็นการตอกย้ำหรือสนับสนุนความเชื่อเดิมของตน หรือเพื่อแก้ความมั่นใจในการกระทำต่าง ๆ ของตน (ดู พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว 2531 : 138) ดังเช่นการยอมรับสัญลักษณ์ทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับชาตินิยมมากที่สุด

4. การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองที่มีผลในทางโน้มน้าวจิตใจของประชาชนให้เกิดความพึงพอใจแล้วยินยอมปฏิบัติตามอย่างสมัครใจนั้น พบว่า ต้องมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับค่านิยมหลักของสังคมในขณะนั้นด้วย เช่น การใช้องค์ประกอบของสื่อสัญลักษณ์ในรูปของควมบันเทิงได้แก่ ละคร เพลง ราวาง ซึ่งสอดคล้องกับค่านิยมและอุปนิสัยของคนในด้านการรักความสนุกสนานถือได้ว่าเป็นการใช้สื่อเพื่อถ่ายทอดความคิด ความเชื่อหรือการอบรมสั่งสอนโดยอ้อม ที่ประชาชนสามารถเข้าใจได้ง่าย โดยไม่ต้องอาศัยประสบการณ์การรับรู้ และภูมิปัญญา ที่ต่างกันมากนักใช้ได้กับทุกกลุ่มเป้าหมาย

5. แม้ว่าการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองนั้น รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามต้องการจะถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ แก่ประชาชนทั้งมวลของประเทศ แต่จากการวิเคราะห์ พบว่า กลุ่มข้าราชการและทหารเป็นกลุ่มที่รัฐบาลให้ความสำคัญมากกว่า เพราะเป็นกลุ่มที่อยู่ในกลไกอำนาจรัฐตามสายการบังคับบัญชาที่สามารถควบคุมได้ และสามารถให้

เป็นเครื่องมือหรือตัวแทนเพื่อเผยแพร่ความคิด ความเชื่อ ตามที่รัฐบาลต้องการสู่ประชาชนต่อไป นอกจากนี้ยังเป็นกลุ่มที่เป็นฐานสนับสนุนรัฐบาลได้ดี แม้กระทั่งการส่งหน่วยปาฐกถาของกรมโฆษณาการไปอบรมความเชื่อใหม่ของรัฐยังเน้นไปที่กลุ่มครูประจำบาล ผู้นำชุมชน และข้าราชการในภูมิภาคมากกว่าชาวบ้าน เพราะกลุ่มดังกล่าวค่อนข้างจะมีการรับรู้ (perception) ที่ดีกว่า (ไพโรจน์ ชัยนาม, สัมภาษณ์) จากการวิเคราะห์ยังไม่พบว่ามี การเน้นสัญลักษณ์รูปแบบใดอย่างเฉพาะเจาะจงกับกลุ่มเป้าหมายกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เป็นการใช้ทั่วไปอย่างกว้างขวาง แต่ชาตินิยมก็อาจปลูกฝังได้ง่ายกับกลุ่มทหารและยุวชน ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติของลักษณะอาชีพที่ต้องป้องกันประเทศ

6. วิธีการใช้สัญลักษณ์หรือเผยแพร่สัญลักษณ์ทางการเมือง เพื่อถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ พบว่า มีการใช้สื่อหรือองค์ประกอบในรูปลักษณะสัญลักษณ์ต่าง ๆ หลายลักษณะ ซึ่งไม่อาจแยกแยะได้ว่า รูปลักษณะใดมีความสำคัญมากกว่ากัน เพราะมีการให้น้ำหนักในการใช้เท่า ๆ กัน หรือเป็นปัจจัยเสริมซึ่งกันและกัน และมีความคาบเกี่ยวกัน เช่น

คำปราศรัย สุนทรพจน์ ปาฐกถา และคำขวัญต่าง ๆ (lexical)

การกำหนดนโยบายสำคัญต่าง ๆ เช่น รัฐนิยม การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม หรือ การกระทำต่าง ๆ ในทางการเมืองที่สำคัญ (gestural) ซึ่งอาจต้องอาศัยการตีความ เพื่อแปลความหมายของการแสดงออกนั้น จึงอาจเรียกอีกอย่างว่า รูปแบบ logico

สัญลักษณ์ในเชิงรูปธรรมต่าง ๆ เช่น อนุสาวรีย์ หรือสิ่งที่สามารถมองเห็นได้ สื่อความหมายได้ง่าย โดยอาศัยการได้เห็น (visual language) หรือรูปแบบ pictorial

การแสดงละครประวัติศาสตร์ บทเพลงปลุกใจ ภาพยนตร์ การละเล่นต่าง ๆ ที่ให้ความบันเทิงและแทรกสาระเนื้อหาบางประการลงไปด้วย เรียกว่า รูปแบบ musical หรือ dramatic

7. ประเด็นสำคัญที่สุดในการศึกษาครั้งนี้ พบว่า การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองในรูปแบบต่าง ๆ เป็นการกระทำเชิงสัญลักษณ์ที่ให้ความหมาย ซึ่งมีลักษณะของ "การต่อต้านระบบเก่า" โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึงกลุ่มนิยมเจ้าเป็นเป้าหมายหลัก มากกว่าองค์พระมหากษัตริย์เอง หลักฐานที่นำมาอ้างอิง

คือ ระบบคิดของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่แสดงให้เห็นถึง ความไม่พอใจต่อระบอบการปกครองเก่าที่มีคำพูดที่พาดพิงถึงระบอบเดิมและพระมหากษัตริย์ เช่น มีความเหลื่อมล้ำต่ำสูง มีป่าว มีนายในระบอบเดิม เตือนให้พระมหากษัตริย์ประพฤติดนในทางที่ไม่ให้ถูกติเตียน เน้นถึงการต่อสู้ระหว่างระบอบเก่าและระบอบใหม่ที่คงต้องยึดเยื้อต่อไป ขอความร่วมมือจากกลุ่มเจ้านาย ย้ำว่าระบอบการปกครองของตนมีศัตรู มีภัยที่มองไม่เห็น เป็นต้น (ประมวญ จากคำปราศรัย สุนทรพจน์ต่าง ๆ การให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ การพูดคุยกับผู้ใกล้ชิด ดังปรากฏรายละเอียดในการวิเคราะห์ประเด็นต่าง ๆ) รวมทั้งประสบการณ์ต่าง ๆ ที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ประສະມານับแต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่น พลังการต่อต้านจากระบอบเก่าที่เกิดขึ้นอยู่เนื่อง ๆ

เมื่อพิจารณาจากระบบคิดดังกล่าวของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พอจะกล่าวได้ว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตระหนักดีถึงความไม่มีเสถียรภาพในการปกครองของตน จึงต้องมีการกระทำต่าง ๆ เพื่อหยุดยั้งพลังต่อต้าน ซึ่งเป็นการกระทำเชิงสัญลักษณ์ หรือการใช้สัญลักษณ์ทางการเมือง โดยให้ความหมายของการต่อต้าน ด้วยการสร้างสัญลักษณ์ใหม่ขึ้นมาแข่งขันการมีกับสัญลักษณ์เดิม โดยที่กลุ่มอำนาจเดิมไม่มีโอกาสตอบโต้ ซึ่งหวังผลว่าจะเป็นการลดบทบาทและอิทธิพลของพลังจากสัญลักษณ์เดิมได้ทางหนึ่ง การกระทำดังกล่าวอาจถือได้ว่าเป็นการถือโอกาสที่กระทำควบคู่ไปพร้อมกับการพยายามใช้สัญลักษณ์เป็นสื่อ เพื่อปลุกฝังหรือถ่ายทอดความคิด ความเชื่อหลักเกี่ยวกับอุดมการณ์ใหม่ที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม และรัฐบาลต้องการ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การปลุกจิตสำนึกใหม่ของประชาชนให้สอดคล้องกับการปกครองในระบอบของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งจะมีผลต่อการให้ความสนับสนุนและสร้างความชอบธรรมให้กับการปกครองของรัฐบาลและผู้นปกครอง

8. พบว่า การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม นั้นเป็นกระบวนการหรือการกระทำที่ต่อเนื่อง โดยหาสัญลักษณ์ใหม่ขึ้นมาเผยแพร่สู่ประชาชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งอาจมีผลโดยอ้อม คือ การหันเหความสนใจของประชาชนออกจากเหตุการณ์ทางการเมืองที่อยู่ในวิกฤตการณ์ต่าง ๆ เช่น สงครามโลก และป้องกันไม่ให้ประชาชนสนับสนุนกลุ่มต่อต้านรัฐบาล

9. การใช้สัญลักษณ์ทางการเมือง เป็นกระบวนการที่มีความคาบเกี่ยวระหว่าง การสื่อสารทางการเมือง (political communication) และการอบรมกลุ่มมวลชนทางการเมือง (political socialization) ที่มีสัญลักษณ์เป็นสื่อทางอ้อมกล่าวคือ

สัญลักษณ์จะทำหน้าที่เป็นตัวแทนหรือให้ความหมาย ถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (ความเชื่อ ข่าวสาร) และเป็นสื่อ (channel) ในการนำความหมายนั้นไปถ่ายทอดให้กับประชากรกลุ่มเป้าหมาย (ผู้รับสาร) เพื่อให้มีผลในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และความเชื่อตามที่ผู้ปกครองต้องการ ขณะเดียวกัน สัญลักษณ์ก็จะทำหน้าที่ปลุกฝังหรืออบรมสั่งสอนประชากรกลุ่มเป้าหมายให้มีความคิดความเชื่อ ตามที่ผู้ปกครองต้องการด้วย หรือที่ในการวิจัยนี้เรียกว่า "วิธีการใช้หรือเผยแพร่สัญลักษณ์ทางการเมือง" โดยต้องอาศัยทั้งตัวสัญลักษณ์เองและสื่ออื่น ๆ ประกอบกันในการอบรมกลุ่มเวลา

กล่าวโดยสรุป การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองนอกจากจะหวังผลในระยะยาว คือ การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองเป็นสื่อ ที่ถ่ายทอดและปลุกฝังความคิด ความเชื่อ แก่ประชาชนเพื่อให้เกิดผลในการเปลี่ยนแปลงความคิด ความเชื่อ ที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้ปกครอง แล้วการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองก็ยังมีผลในระยะสั้นอีกด้วยคือ รูปแบบของสัญลักษณ์ทางการเมืองที่ใช้มีความหมายเชิงต่อต้านระบอบเก่าด้วยโดยอ้อม ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นการสร้างสัญลักษณ์ใหม่ขึ้นมาแข่งขันกับสัญลักษณ์เดิม เพื่อทำลายหรือลดอิทธิพลของคติความเชื่อและความชอบธรรมของสัญลักษณ์เดิมให้หมดความสำคัญลง ซึ่งอาจมีผลในการสร้างความชอบธรรมให้กับผู้ปกครองในระบอบใหม่ได้ในช่วงเวลาสั้น ๆ เท่าที่สัญลักษณ์ใหม่นั้นยังแพร่หลายอยู่โดยเฉพาะในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ใช้มาตรการบังคับให้คนปฏิบัติตาม

จากผลการศึกษาดังกล่าว สามารถนำมายืนยันสมมติฐานในการศึกษาได้ดังนี้

1. การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2481-2487) ได้มีการกำหนดรูปแบบของสัญลักษณ์ตามวัตถุประสงค์การใช้ คือ เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จของเป้าหมายในการสร้างความเชื่อเกี่ยวกับคุณค่าหลักในทางการเมืองเกี่ยวกับอุดมการณ์รัฐธรรมนูญ อุดมการณ์ชาตินิยม ความเป็นสมัยใหม่ และบารมี หรือความชอบธรรมส่วนบุคคลของผู้นำ โดยมีทิศทางตามที่ผู้ปกครองต้องการ ซึ่งจะเป็นการสนับสนุนให้ผู้ปกครองมีความชอบธรรมในการปกครอง
2. สถานการณ์ทางการเมือง และบริบทของสังคมจะมีส่วนช่วยกำหนดความเหมาะสมและความสอดคล้องในการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

3. ผลการศึกษามีประเด็นที่ต่างไปจากสมมติฐานที่ตั้งไว้คือ ประชากรที่เป็นกลุ่มเป้าหมายไม่ได้มีส่วนสำคัญในการกำหนดรูปแบบของสัญลักษณ์ทางการเมืองที่ใช้ต่างกัน แม้ว่ากลุ่มประชากรจะมีภูมิปัญญา ประสบการณ์ และการรับรู้เกี่ยวกับการเข้าใจความหมายของสัญลักษณ์ได้ต่างกัน เพราะการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองเพื่อถ่ายทอดและปลูกฝังความเชื่อนั้นได้เป็นการใช้โดยทั่วไป จึงอาจไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงปัจจัยดังกล่าว เนื่องจากในการเผยแพร่สัญลักษณ์นั้นได้มีการใช้สื่ออื่น ๆ ประกอบด้วยหลายอย่าง ที่สามารถใช้ได้กับคนทุกกลุ่ม เช่น ละคร เพลง ซึ่งสามารถเข้าใจได้ง่ายอยู่แล้ว ไม่ต้องอาศัยทักษะในการรับสารมากนัก กลุ่มที่เป็นเป้าหมายของการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองจริง ๆ น่าจะเป็นกลุ่มข้าราชการและทหาร ซึ่งอยู่ในฐานะผู้ใต้บังคับบัญชาของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามโดยตรง ดังที่ปรากฏว่าต้องการให้เผยแพร่ในวงราชการก่อน เพื่อให้ข้าราชการเป็นแบบอย่างแก่ประชาชนและสามารถถ่ายทอดสู่ประชาชนต่อไป

นอกจากนั้น กลุ่มเป้าหมายที่ได้รับผลกระทบโดยตรงต่อการกระทำเชิงสัญลักษณ์ทางการเมืองที่มีลักษณะ "การต่อต้านเจ้านาย" ได้แก่ กลุ่มเจ้า ดังเช่น การยกเลิกประเพณีหมอบคลาน การใช้ภาษาพูด เขียน ที่ต้องการลดความเหลื่อมล้ำ ต่ำสูง ในสังคม การจำกัดสิทธิบางอย่างของกลุ่มเจ้าในทางการเมืองและการกระทำอื่น ๆ ดังที่ได้วิเคราะห์มาแล้ว ภาพสะท้อนดังกล่าวบางส่วนอาจพิจารณาได้จาก วรรณกรรมต่าง ๆ ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองได้บรรยายถึงความทุกข์ยาก และความขมขื่นของพวกเจ้า (ธวัช ปุณโณทก 2527 : 46-48) ในส่วนที่เกี่ยวกับประชาชนทั่วไปซึ่งเป็นผู้ใต้ปกครอง พบว่าส่วนใหญ่ยินยอมที่จะปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาลโดยไม่โต้แย้ง ซึ่งเป็นไปตามลักษณะอุทิศตนของคนไทย คือ เชื่อฟังบุคคลที่เป็นผู้ปกครอง เช่น การปฏิบัติตามนโยบายวัฒนธรรม จึงถือว่าเป็นเรื่องสนุกสนานมากกว่าที่จะเป็นการบังคับจิตใจ ส่วนกลุ่มที่ต่อต้านคือกลุ่มที่สูญเสียประโยชน์หรือคือศัตรูเก่า ถือว่าเป็นปรากฏการณ์ธรรมดาค่าที่พบเห็นกันเสมอจนทุกวันนี้ (ประยูร จรรย์วาทย์, สัมภาษณ์)

กล่าวโดยสรุป โดยเหตุที่รัฐบาลในระบอบใหม่ภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องการสร้างความชอบธรรมหรือหาความสนับสนุนให้กับรัฐบาลของตน จึงจำเป็นต้องหาวิธีการใหม่เพื่อคลบคลึงความคิดความเชื่อของระบบเดิม และสร้างความเชื่อใหม่ ๆ แพร่หลายในหมู่ข้าราชการและประชาชน นั่นคือได้มีการกระทำต่าง ๆ ที่เรียกว่า "การใช้สัญลักษณ์ทางการเมือง" ซึ่งอาจจะเป็นไปได้โดยไม่ตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ได้ ดังที่ได้มีการใช้

สัญลักษณ์ในรูปแบบต่าง ๆ กันที่สำคัญอันจะสะท้อนให้เห็นคุณค่าหลักทางการเมือง แต่ทั้งนี้ การกระทำได้ชี้ให้เห็นถึง "ระบอบคิด" ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม อย่างต่อเนื่องเกี่ยวกับอุดมการณ์ของระบอบการปกครองใหม่ นับจากได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยต้องการปลูกฝังความเชื่อและความหมายของการเปลี่ยนแปลงสถาบันทางการเมือง จากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบใหม่ แม้ว่าการกระทำได้กล่าวอาจจะเป็นไปตาม "อารมณ์" หรือ "ความรู้สึกส่วนตัว" ก็ตาม แต่ก็มุ่ง "ปลูกเร้าจิตใจคนให้นิยมระบอบการปกครองของตนเอง"

การใช้สัญลักษณ์ทางการเมือง จึงอาจเป็นวิธีการใหม่ที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เลือกใช้ เพื่อรักษาเสถียรภาพและสร้างความชอบธรรมให้กับรัฐบาลภายใต้ระบอบใหม่ (ดู ทักษิ เฉลิมเตียรณ 2518 : 56) หรืออาจกล่าวได้ว่า ก็คือการต่อสู้ของกลุ่มนักการปกครองรุ่นใหม่ที่จะทำลายอิทธิพลของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีอยู่เหนือจิตใจประชาชนไทย มาเป็นเวลาหลายศตวรรษโดยสร้างสัญลักษณ์ใหม่ทางการเมืองที่เป็นศูนย์รวมหน้าใจคนไทย (กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพียร 2519 : 159) ซึ่งอาจเขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง

เน้น————>รัฐธรรมนูญนิยม

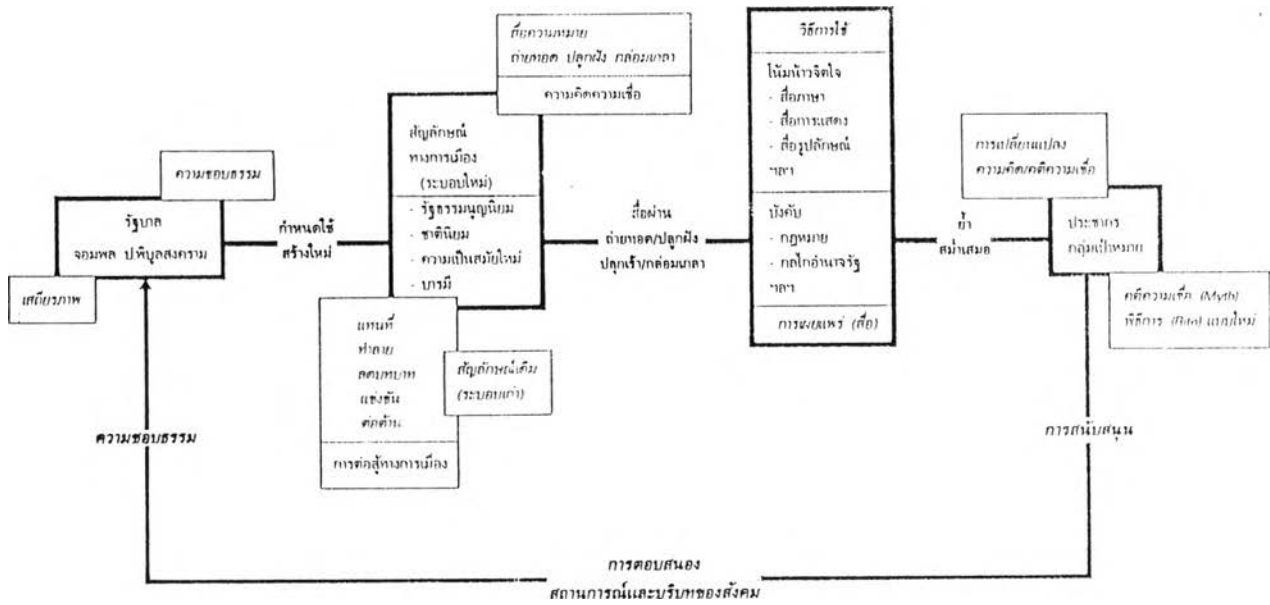
สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (2481-2484) เน้น————>ประชาธิปไตย (มติมหาชน)

ระหว่าง 2484-2487 เน้น

สร้างชาติ<————ชาตินิยม————>ลัทธิเชื้อผู้นำ

หรืออาจสรุปดังแสดงในรูปที่ 7.1

สถานการณ์และบริบทของสังคม

รูปที่ 7.1 การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ปัญหาและอุปสรรค

ในการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม นั้น ถือได้ว่าผู้ปกครองเป็นผู้ได้เปรียบเพราะสามารถควบคุมทรัพยากรทางการเมืองต่าง ๆ ไว้ได้ เช่น อำนาจหน้าที่ กำลังคน และข่าวสารข้อมูล จึงทำให้เป็นผู้มีทักษะในการสื่อสารโดยอาศัยสัญลักษณ์ทางการเมืองเป็นเครื่องมือสำคัญ และทรงอิทธิพลเหนือประชากรกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้รับสารในกลุ่มประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ แม้ว่าจะมีความรู้ในการอ่านออกเขียนได้น้อย (ประมาณ 30% ของประชากรทั้งประเทศ) ซึ่งทำให้มีทักษะในการรับความหมายของสัญลักษณ์ได้น้อย แต่ผู้ปกครองก็ได้ระดมการใช้สื่อหลายประเภททั้งตัวสัญลักษณ์เอง และสื่ออื่น ๆ ที่เป็นสัญลักษณ์ด้วยการเผยแพร่ความคิด ความเชื่อ ที่รัฐบาลต้องการป้อนสู่ประชาชน โดยที่สื่อหลายประเภทไม่จำเป็นต้องอาศัยทักษะในด้านการอ่านออกเขียนได้ เช่น เพลงปลุกใจ ละครประวัติศาสตร์ การละเล่นต่าง ๆ และวิทยุ เป็นเครื่องมือสำคัญในการโน้มน้าวจิตใจของประชากรกลุ่มเป้าหมายให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ความคิด ความเชื่อ และการรับรู้ในทิศทางที่สอดคล้องกับการปกครองของประเทศ และแม้ว่าในทางปฏิบัติประชากรกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นผู้รับสารจะสามารถเลือกรับเฉพาะสิ่งที่ตนพอใจ โดยที่ไม่ขัดต่อค่านิยมและปทัสฐานทางสังคมที่เคยชินมาก่อน แต่ผู้ปกครองก็มีมาตรการอื่น ๆ มาบังคับใช้ โดยชักจูงหมายเป็นเครื่องมือสำคัญในการบังคับให้ประชาชนยอมรับและปฏิบัติตาม ซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม อ้างว่า "เพื่อให้เกิดผลสำเร็จในเวลาอันรวดเร็วในขณะที่ตนยังมีอำนาจอยู่" (คูมัลย์ ชูพันธ์ 2489)

ดังนั้นอุปสรรคและปัญหาของการใช้สัญลักษณ์ทางการเมือง คือ การจะให้สัญลักษณ์เป็นตัวแทนถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ หรือให้ความหมายแก่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น อุดมการณ์ทางการเมืองจนกลายเป็นคติความเชื่อที่ติดแน่น ปรากฏในใจของทุกคนจะต้องอาศัยระยะเวลา โดยทำให้ประชาชนเกิดความเคยชินทีละน้อย ด้วยการย้ำสัญลักษณ์นั้นอย่างสม่ำเสมอ จนค่อย ๆ แทรกเข้าไปในสำนึก และกลายเป็นความเชื่อที่มีอิทธิพลเหนือจิตใจของทุกคน ทำให้เกิดการยอมรับและปฏิบัติตามอย่างไม่มีเงื่อนไข ดังที่ปรากฏว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ได้กลายเป็นคติความเชื่อ ที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกและจิตใจของคนไทยมาเป็นระยะเวลานานกว่า 500 ปี จนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองความเชื่อดังกล่าวก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ตราบนานทุกวันนี้ ในประเทศที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย เช่น อังกฤษ และอเมริกา ก็ต้องอาศัยระยะเวลาที่นานกว่า อุดมการณ์ ประชาธิปไตย จะกลายเป็นสิ่งที่ทุกคนยอมรับและไม่กล้าฝ่าฝืนกตึกา ถือเป็นปทัสฐานของสังคมที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติ

ตาม ข้อปฏิบัติ ระเบียบ กฎเกณฑ์และกติกาต่าง ๆ เช่น การเลือกตั้ง การมีส่วนร่วมของประชาชน และนโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาล ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ซึ่งทุกคนยอมรับ ซึ่งจะแฝงไว้ซึ่งหลักการของการเป็นหลักประกันและการชู (reassurance and threat) คือ ถ้ามีการปฏิบัติตามก็จะได้รับสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ ถ้าฝ่าฝืนก็อาจต้องได้รับโทษดังได้กล่าวมาแล้ว

ดังนั้น การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองเพื่อปลุกฝังและถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ จนกลายเป็นสัญลักษณ์อ้างอิง (referential symbol) ที่ทุกคนยอมรับ โดยถือเป็นคติความเชื่อที่ไม่อาจฝ่าฝืนได้ จึงเป็นกระบวนการทางการเมืองอย่างหนึ่ง ซึ่งต้องอาศัยระยะเวลาอันยาวนาน ไม่ใช่จะหวังผลสำเร็จในเวลาอันสั้นหรืออาจเป็นวิธีปลุกฝังความเชื่อของคุณการณ์ใหม่ เพื่อมุ่งหมายในการบอกกล่าวเนื้อหาสาระ อาจเรียกว่า การอบรมเพื่อการล้างสมอง (indoctrination) ซึ่งอาจเป็นการกระทำที่ขัดต่อหลักคุณธรรมก็ได้ (จรรยาสุภาพ 2514 : 183-184) เพื่อให้บรรลุเป้าหมายอย่างรวดเร็ว แต่ก็อาจนำมาใช้ในชั่วเวลาหนึ่งได้ เพื่อปลุกเร้าสำนึกและอารมณ์ของคนให้คล้อยตามสถานการณ์ต่าง ๆ เรียกว่า สัญลักษณ์ความแน่น (condensation symbol) ได้แก่ สัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับชาตินิยม เช่น ธงชาติ เพลงชาติ และเพลงปลุกใจต่าง ๆ

ผลกระทบของการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ผลกระทบจากการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปัจจุบันที่เห็นได้ชัด อาจพิจารณาได้ 2 ประเด็น ดังนี้

1. ความต่อเนื่องของสัญลักษณ์ทางการเมืองที่ยังคงได้รับการปฏิบัติอยู่จนทุกวันนี้ แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงเจตนารมณ์ไปจากเดิม เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนไป เช่น

การเคารพธงชาติ เพลงชาติ ซึ่งกลายเป็นประเพณีสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน การเคารพธงชาตินี้มีความหมายถึง การเกิดทุนและรักสถาบันชาติให้มีความสำคัญสูงสุดและถือเป็นสัญลักษณ์ของชาติ ซึ่งในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้พยายามเชิดชูชาติ (สัญลักษณ์เชิงอุดมการณ์ชาตินิยม) ให้มาแทนที่สถาบันพระมหากษัตริย์ โดยไม่ได้ให้ความ

สำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เพื่อสร้างเสถียรภาพและความชอบธรรมให้กับรัฐบาล และผู้ปกครอง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การต่อต้านเจ้านาย (พวกเจ้า)

เมื่อหมดสมัยรัฐกาลจกมพล ป. พิบูลสงคราม การเคารพธงชาติซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของชาติก็ยังคงได้รับการปฏิบัติอยู่ แต่มีความหมายต่างไปจากเจตนารมณ์เดิมของ จกมพล ป. พิบูลสงคราม เช่น ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เน้นถึงความรักชาติที่แสดงออกในด้านความจงรักภักดีต่อประเทศชาติและราชบัลลังก์ (กอบกู้ สวรรคต-เหียร 2519 : 169) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นคนละพวกกับคณะราษฎรที่ได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยการเทิดทูนสถาบันชาติและกษัตริย์ไว้ด้วยกัน ฉะนั้น การส่งเสริมสถาบันพระมหากษัตริย์จึงเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา เพราะการแสดงความจริงรักภักดีต่อสถาบันนี้จะส่งเสริมฐานะและอำนาจของรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้นำ พ.ศ. 2500 เป็นกลุ่มที่ไม่ได้มีบทบาทในการล้มอำนาจกษัตริย์ในปี พ.ศ. 2475 โดยตรง จึงสามารถหลีกเลี่ยงการถูกกล่าวหาว่า เป็นพวกต่อต้านเจ้า (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ 2519 : 77) และในสมัยธานินทร์ กรัยวิเชียร ได้ให้ความสำคัญกับชาติมาก มีการเปิดเพลงปลุกใจต่าง ๆ ออกวิทยุกระจายเสียงและโทรทัศน์ เพื่อปลุกเร้าประชาชนให้ตระหนักถึงภัย (อุดมการณ์ทางการเมืองแบบคอมมิวนิสต์) ที่จะมาทำลายชาติ เป็นต้น

ดังนั้นสัญลักษณ์ทางการเมืองเกี่ยวกับชาติที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เชิดชูในสมัยที่ยังมีอำนาจอยู่ แม้ว่าจะได้รับการปฏิบัติสืบทอดมาจนปัจจุบัน แต่ก็ได้แปรเปลี่ยนเจตนารมณ์ไปจากเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้แสดงให้เห็นว่า สังคมไทยยังคงยึดมั่นอยู่ในอุดมการณ์ทางการเมืองแบบเก่า ที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีความชอบธรรมในการปกครองเหนือกว่าผู้ใดหรือสิ่งใด ฉะนั้น เมื่อผู้นำประเทศบางคน เช่น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงได้รับการรับรองฐานะความเป็นผู้นำจากสถาบันพระมหากษัตริย์ แม้ว่าผู้นำจะไม่ได้รับเลือกตั้งหรือแต่งตั้งตามหลักของรัฐธรรมนูญ แต่ก็สามารถทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ยอมรับได้ด้วยภารกิจสถาบันพระมหากษัตริย์ ทำให้ผู้นำประเทศต้องยังมีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์มากขึ้น ซึ่งต่างไปจากสมัยรัฐบาลคณะราษฎร

อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย สัญลักษณ์ทางการเมืองอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งได้รับการอ้างถึงเสมอ เมื่อมีการเดินขบวนประท้วงในทางการเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเรียกร้องประชาธิปไตยของกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งมักพบเห็นกันเป็นประจำในปัจจุบัน สัญลักษณ์ดังกล่าว คือ อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงครามได้สร้างขึ้น เพื่อเน้น

ให้เห็นความสำคัญและความชอบธรรมในการเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎรมาสู่ระบอบการปกครองแบบใหม่ แม้ว่าการใช้อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยเป็นสัญลักษณ์ของการประท้วงในปัจจุบัน แต่ก็ได้มีความหมายในการยืนยันเจตนารมณ์เดิมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยการเรียกร้องนั้นต้องการบีบบังคับหรือถือเป็นข้อต่อรองให้รัฐบาลปฏิบัติตามอุดมการณ์ประชาธิปไตย ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับภูมิหลังของการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรแต่อย่างใด นอกจากนี้ยังพบว่า ได้มีการอ้างพระราชดำรัสในการสละราชสมบัติของ ร. 7 มาใช้เป็นสัญลักษณ์ของการเรียกร้องประชาธิปไตยควบคู่กันไปด้วย เพื่ออ้างความชอบธรรมของระบอบการปกครองไม่ให้กลุ่มหรือบุคคลใดผูกขาดอำนาจการปกครองในขณะที่ความหมายดั้งเดิมคือความไม่พอใจคณะราษฎรเท่านั้น

เมื่อเปรียบเทียบอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิกับอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย จะเห็นได้ว่าอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยไม่ประสบผลสำเร็จในการถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ทางการเมือง เพราะเมื่อสมเด็จพระจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2487) อนุสาวรีย์นี้และวันชาติ 24 มิถุนายนก็หมดความสำคัญลงไม่มีการกระทำทางพิธีการใด ๆ อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เห็นความสำคัญของวันเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่ยังคงให้ความสำคัญกับวันพระราชทานรัฐธรรมนูญ 10 ธันวาคม มาตลอด เพราะการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่เกิดขึ้นไม่อาจถือได้ว่ามีความรุนแรงจนมีผลกระทบต่อคนในด้านความทรงจำที่จะช่วยเตือนใจให้คนระลึกถึงเหตุการณ์ในวันนั้น ดังที่เกิดขึ้นในการปฏิวัติของฝรั่งเศส ในขณะที่วันที่ 10 ธันวาคม ได้มีการเน้นพิธีกรรม คือ "การพระราชทานรัฐธรรมนูญ" ซึ่งเป็นรูปธรรมสามารถเชื่อมเหตุการณ์ให้คนเห็นความสำคัญได้อย่างชัดเจน และทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยเป็นการแอบแฝงเป้าหมายส่วนตัวของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่อาศัยชื่อ "ประชาธิปไตย" บดบังความเป็นเผด็จการ ในการปกครองในขณะที่อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิให้ความหมาย "ชาตินิยม" อันเป็นผลประโยชน์ของคนในชาติที่ทุกคนสามารถยอมรับได้โดยที่ไม่ต้องคำนึงถึงสามารถเข้าใจได้ง่ายกว่า "ประชาธิปไตย" ซึ่งมีความเป็นนามธรรมสูง อย่างไรก็ตามอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็น "สัญลักษณ์ทางการเมือง" ในเวลาต่อมาก็ได้มีผู้ต้องการเรียกร้องผลประโยชน์ทางการเมืองต่าง ๆ เช่น การเรียกร้องประชาธิปไตยของนิสิตนักศึกษา ก็ได้ใช้ประโยชน์ของอนุสาวรีย์แห่งนี้ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการเรียกร้องที่ปลูกเร้าให้คนเข้าร่วมสนับสนุน เรียกว่า สัญลักษณ์ความแน่น (condensation symbol)

นอกจากนั้น พิธีกรรมที่สร้างขึ้นมากับอนุสาวรีย์ เช่น การวางพวงมาลาอย่างเป็นทางการทุกปีสืบมาจนทุกวันนี้ ได้เน้นให้เห็นความสำคัญของอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ

แห่งมากขึ้น ในขณะที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยไม่มีพิธีกรรมใด ๆ ประกอบเพื่อเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ของสัญลักษณ์ ส่วนการเน้นความหมายเชิงสัญลักษณ์อาจแปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์และจุดประสงค์ของรัฐบาลแต่ละสมัย เช่น ในตอนแรกอาจให้ความหมายชาตินิยม แต่ต่อมาอาจหมายถึงทหารนิยมก็ได้

สิ่งต่าง ๆ ที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นนี้ ได้ชี้ให้เห็นถึง สัญลักษณ์ทางการเมืองบางอย่างในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งยังคงมีอิทธิพลอยู่ในปัจจุบัน แต่การให้ความหมายได้เปลี่ยนไปตามยุคสมัย สถานการณ์ทางการเมือง และบริบทของสังคม

นอกจากนี้ยังได้ชี้ให้เห็นว่าสัญลักษณ์ที่จะคงอยู่ต่อไปต้องมีการนำไปใช้หรือปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ แม้จะมีการเปลี่ยนความหมายก็ตาม ก็จะทำให้สัญลักษณ์ยังคงอยู่ตราบเท่าที่ยังไม่มีสัญลักษณ์อย่างอื่นที่สำคัญกว่าขึ้นมาแทนที่ ภายใต้อำนาจของสังคมและการเมืองในขณะใดขณะหนึ่ง

วัฒนธรรมบางประการ วัฒนธรรมบางอย่างที่ได้รับการปรับปรุงให้เป็นสมัยใหม่ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม นั้น ยังคงตกทอดมาจนทุกวันนี้ เช่น การแต่งกาย วัฒนธรรมในการกินอยู่ เป็นต้น ยกเว้นสิ่งที่เป็นการบังคับจิตใจประชาชนมากเกินไปที่สุดหาใช่ไปตามกาลเวลา เช่น ตัวอักษรไทยแบบใหม่ การยกเลิกประเพณีและพิธีที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์ ดังที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (2525 : 47-48) มีความเห็นว่า "วัฒนธรรมเป็นเรื่องของการยอมรับมิใช่บังคับให้มี" ตัวอย่างในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีการปลูกฝังวัฒนธรรมโดยการบังคับ เมื่อถูกบังคับก็ทำ ครั้นจอมพล ป. พิบูลสงคราม หมุดอำนาจ ทุกคนก็เลิกปฏิบัติ วัฒนธรรมที่จะอยู่ต่อไปนั้นก็ด้วยความสมัครใจ และ ส. ศิวรักษ์ ก็มีความเห็นว่า แม้จอมพล ป. พิบูลสงคราม จะพยายามปรับปรุง วัฒนธรรมของชาติให้มีเอกลักษณ์ไทย ดังที่อ้างเสมอ แต่ก็เป็นการ "เดินตามกันฝรั่ง" ในแทบทุกทาง (ส. ศิวรักษ์ 2530 : 12-13) จึงอาจเรียกการปรับปรุงวัฒนธรรมในสมัยนี้ว่า "สยามยุคประยุกต์"

ดังนั้นสิ่งใดที่สิ้นความรู้สึกของประชาชน ก็จะไม่ได้รับการปฏิบัติตาม แม้แต่การกระทำบางอย่างในทางวัฒนธรรมที่อาจมีความหมายในเชิงต่อต้านพวกเจ้า เมื่อผู้นำเก่าหมดอำนาจ สิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นก็ถูกยกเลิกไปด้วย ดังเช่น การยกเลิกประเพณีและพิธีที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการโจมตีพระมหากษัตริย์ทางอ้อม เพื่อลดบทบาทและความสำคัญของสถาบันนี้ อย่างไรก็ตามในสมัยรัฐบาลยุคต่อมา นับแต่สมัยจอม

ผลสฤทธิ ณะรัชต์ ก็ได้พยายามรื้อฟื้นประเพณีและพิธีต่าง ๆ เกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ไทย ซึ่งได้มีการยกเลิกไปหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เพื่อเพิ่มความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ การกระทำดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า เป็นการสร้างความชอบธรรมของรัฐบาล ภายใต้การนำของจอมพลสฤทธิ ณะรัชต์ ให้เข้มแข็งขึ้น โดยอาศัยสัญลักษณ์เดิมที่มีอยู่ (ดูรายละเอียดใน ทักษ์ เฉลิมเตียรณ 2526 : 409-432) ตลอดจนการถือเอาวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นวันชาติแทน 24 มิถุนายน (ยกเลิกในปี พ.ศ. 2503) นอกจากนี้สัญลักษณ์ทางการเมืองอื่นที่ยังคงยืนยงจนทุกวันนี้ ได้แก่ การเปลี่ยนชื่อประเทศจาก "สยาม" เป็น "ไทย"

2. การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองเพื่อการต่อสู้ทางการเมืองที่ไม่รุนแรง ดังที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้พยายามกระทำในสมัยที่เป็นนายกรัฐมนตรีสมัยแรก (พ.ศ. 2481-2487) การกระทำต่าง ๆ เชิงสัญลักษณ์ทางการเมืองในสมัยนั้นได้ชี้ให้เห็นถึงความพยายามที่จะต่อสู้กับสถาบันพระมหากษัตริย์และกลุ่มเจ้า พร้อมกับนั้นก็ต้องสร้างความชอบธรรมให้กับคณะผู้เปลี่ยนแปลงการปกครอง และผู้ปกครองในระบอบใหม่ด้วย เช่น การเน้นความสำคัญของ "ชาติ ศาสนา รัฐธรรมนูญ" มากกว่าสถาบันพระมหากษัตริย์ ความสำคัญของวันที่ 24 มิถุนายน ซึ่งเป็นวันที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การยกเลิกพิธีและประเพณีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ การพยายามสร้างวัฒนธรรมใหม่ เพื่อเน้นความเท่าเทียมกันของสามัญชน เป็นต้น

เมื่อรัฐบาลใหม่ขึ้นมามีอำนาจปกครองประเทศ นับแต่สมัยรัฐบาลจอมพลสฤทธิ ณะรัชต์ เป็นต้นมา ได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างความเชื่อใหม่ให้กับประชาชน ซึ่งต่างไปจากสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยการให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์มากขึ้น ได้มีการรื้อฟื้นประเพณีและพิธีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ เช่น พิธีแรกนาขวัญ พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ฯลฯ การเน้นว่ารัฐธรรมนูญเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์พระราชทาน โดยมีการเตรียมการอย่างเป็นลำดับขั้นในรัชกาลต่าง ๆ ปรากฏการดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม พยายามที่จะใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองต่าง ๆ ได้แก่ อุดมการณ์รัฐธรรมนูญนิยม อุดมการณ์ชาตินิยม ความเป็นสมัยใหม่ และบารมีส่วนตัว (โดยเฉพาะลัทธิทหารนิยม) ดังที่ได้วิเคราะห์มาแล้ว เพื่อที่จะแสดงว่าการปกครองโดยสามัญชน (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) มีอำนาจเหนือการปกครองโดยพวกเจ้าหรือฝ่ายกษัตริย์นิยม แต่ในทางกลับกันเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม

หมคลำนาง รัฐบาลในยุคต่อมาก็ได้พยายามฟื้นฟูอำนาจและความสำคัญของสถาบันกษัตริย์ขึ้นมาใหม่ตราบจนทุกวันนี้ เพื่อต่อสู้กับคติความเชื่อเดิมในรัฐบาลยุคก่อน

ตัวอย่าง เช่น ความพยายามในการใช้สัญลักษณ์ทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพื่อชี้ให้เห็นว่าใครเป็นผู้มีความชอบธรรมมากกว่ากันในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และการสืบทอดเจตนารมณ์ในระบอบการปกครองปัจจุบันที่เป็นอยู่ ซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 (ดู ธงชัย วินิจจะกุล 2532 : 6-7) โดยการอธิบายภูมิหลังและสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ในเชิงการต่อสู้ด้วยสัญลักษณ์ทางการเมืองจะมี 2 แนวทาง คือ

1) การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประชาธิปไตย เป็นผลจากการเตรียมการอย่างเป็นลำดับขั้นค่อยเป็นค่อยไปของพระมหากษัตริย์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา คำอธิบายดังกล่าวยกมาจากหลักฐานที่เผยแพร่โดย กลไกของรัฐ (วิดีโกเทปเรื่อง "พระที่นั่งอนันตสมาคม" จัดทำโดยงานพิพิธภัณฑ์ รัฐบาล พ.ศ. 2527) การอธิบายในแนวหาดังกล่าวไม่ได้ให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 และการกล่าวถึงคณะราษฎรได้ใช้คำว่า "คณะราษฎร" ซึ่งหมายถึงคนกลุ่มหนึ่งเท่านั้นที่เปลี่ยนแปลงการปกครอง อันอาจเป็นการบิดเบือนข้อเท็จจริงของเจตนารมณ์ในการเปลี่ยนแปลงการปกครองของ "คณะราษฎร" ซึ่งต้องการให้ความหมายว่าเป็นเจตนารมณ์ของมวลราษฎรของประเทศส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระที่นั่งอนันตสมาคมได้เป็นสัญลักษณ์ที่ดีที่สุดในการแสดงความผูกพันระหว่างประชาธิปไตยกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้พระราชทานรัฐธรรมนูญ ดังนั้นจึงมีผู้กล่าวว่า แนวคิดดังกล่าวเป็นตัวแทนของ "ฝ่ายเจ้า"

อย่างไรก็ตาม การต่อสู้เพื่อสร้างความเชื่อว่า วันไหนเป็นวันที่มีความสำคัญและชอบธรรมมากกว่ากัน ก็ยังคงมีอยู่ในปัจจุบันเพื่อกลุ่มเกลาประชาชน ดังจะเห็นได้จากแบบเรียนสังคมศึกษาของนักเรียน โดยเฉพาะหลังปี พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา ซึ่งจะกล่าวถึงเฉพาะวันที่ 10 ธันวาคม ว่าเป็นวันพระราชทานรัฐธรรมนูญ อันเกิดจากเจตนารมณ์ของพระมหากษัตริย์ โดยให้เหตุผลว่า เนื่องจากกฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศทางราชการ จึงกำหนดให้วันที่ 10 ธันวาคม ของทุกปีเป็นวันรัฐธรรมนูญ ในขณะที่กล่าวถึงวันที่ 24 มิถุนายน เพียงว่าเป็นวันที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในขณะที่พระมหากษัตริย์ประทับอยู่ที่หัวหิน และถือเอาวันที่ 5 ธันวาคม อันเป็นวันพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน เป็นวันชาติแทน โดยไม่ได้เน้นให้เห็นว่าวันที่

24 มิถุนายน ดังกล่าวมีความเป็นมาและความสำคัญอย่างไรต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เกิดขึ้น แต่ให้ความสำคัญกับองค์พระมหากษัตริย์เพิ่มมากขึ้น ถือว่าทรงเป็นสัญลักษณ์ของชาติบ้านเมืองที่ทุกคนต้องเคารพบูชา (จากการสำรวจดูแบบเรียนสังคมศึกษาของนักเรียนระดับต่าง ๆ ที่เป็นทางการระหว่างปี พ.ศ. 2505-2525)

แม้แต่การสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2523 นั้น ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างสัญลักษณ์ เพื่อเป็นตัวแทนหรือให้ความหมายว่า "พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามแก่ประชาชนชาวไทย ... นำประเทศชาติเข้าสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตย ทำให้ประเทศเจริญก้าวหน้าในด้านการปกครองทัดเทียมนานาอารยประเทศ" (ดูรายละเอียดใน พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว 2524 : 405-428) โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีข้อสังเกตว่า อนุสาวรีย์นี้เกิดขึ้นในสมัยรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งตระกูลนี้มีบทบาทสำคัญในการต่อต้านจอมพล ป. หิฎูลสงคราม และคณะราษฎร "ในระหว่างและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นตัวแทนของ "กลุ่มเจ้า" ที่ต้องการขจัดอิทธิพลของคณะราษฎร และผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

2) การอธิบายความเป็นมาของระบอบประชาธิปไตยว่า เป็นปรากฏการณ์ที่หลีกเลี่ยงได้ยากจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม ขนานใหญ่ก่อนหน้า พ.ศ. 2475 และ "คณะราษฎร" เป็นกลุ่มที่นำระบอบใหม่มาสู่ประเทศไทย ดังปรากฏหลักฐานจากวีดีโอ เทป เรื่อง "แรกเริ่มประชาธิปไตย" (จัดทำโดยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ. 2527) เพื่อเป็นสื่อในการเผยแพร่แก่สมาชิกและผู้สนใจ ซึ่งการอธิบายให้รายละเอียดแตกต่างไปจากประเด็นแรก โดยมีการกล่าวถึงบทบาทของคณะราษฎรอย่างละเอียด เน้นว่ารัฐธรรมนูญได้ถูกทำให้กลายเป็นของประชาชน โดยการใช้นโยบาย "ถวายเป็นพระราชกุศล" ให้ทรงลงพระปรมาภิไธยก่อนที่จะ "พระราชทาน" จึงมีผู้กล่าวว่า การอธิบายตามแนวความคิดนี้ จึงเป็นตัวแทนของ "คณะราษฎร"

กล่าวโดยสรุป การพยายามสร้างและใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองเพื่อการต่อสู้ทางการเมือง ดังตัวอย่างในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. หิฎูลสงคราม ยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่องในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีผู้นำใหม่ขึ้นปกครองประเทศ ก็พยายามจะสร้างความนิยมและความชอบธรรมให้กับรัฐบาลของตน เพื่อความมีเสถียรภาพ ด้วยการใช้สัญลักษณ์เป็น

สื่อในการสร้างและเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อ (myth) ให้กับประชาชนเพื่อให้สอดคล้องกับการปกครองของประเทศ ในการใช้สัญลักษณ์นั้นอาจสร้างสัญลักษณ์ขึ้นมาใหม่ หรืออาจเป็นการนำสัญลักษณ์เดิมที่มีอยู่แล้วมาให้ความหมายใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คือ การอธิบายความเป็นมาของระบอบประชาธิปไตยให้กับระบอบการปกครองที่เป็นอยู่ โดยที่ไม่อาจหาข้อยุติได้ ดังนั้น การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองจึงเป็นกระบวนการที่ไม่หยุดนิ่ง มีการเปลี่ยนแปลงความหมาย (representation) อยู่ตลอดเวลา ตามวัตถุประสงค์ในการใช้และให้ความหมาย เพื่อเป็นสื่อความคิดความเชื่อ ตามที่ผู้ปกครองต้องการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปรากฏการณ์ทางการเมืองในการเมืองไทย ได้ชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญว่า ผู้ปกครองใหม่มีการกระทำเชิงสัญลักษณ์ทางการเมืองอยู่เสมอ เพื่อสร้างความชอบธรรมและความมั่นคงให้กับตนเอง โดยอาจมีการโจมตีหรือต่อสู้เพื่อให้เห็นว่า ผู้นำเก่ามีข้อบกพร่องหรือขาดความชอบธรรมในการปกครองอย่างไร ตลอดจนการอ้างอิงสถาบันหลักของสังคมเพื่อสร้างความชอบธรรมด้วย ดังตัวอย่างที่เห็นได้ชัดนับแต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา

ข้อสรุปทั่วไป (generalization) ของสัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงทฤษฎี

การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองในการเมืองไทยเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง นับแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์จนถึงปัจจุบัน สัญลักษณ์ที่ใช้ส่วนมากเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการสร้างความชอบธรรมในการมีอำนาจในการปกครองของผู้ปกครอง ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏมักเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เน้นให้เห็นความศักดิ์สิทธิ์ ความขลัง และความลึกซึ้งของผู้ปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเน้นคติความเชื่อเกี่ยวกับลัทธิเทวราช อันเป็นแหล่งที่มาของอำนาจในการปกครอง ด้วยการอาศัยพิธีต่าง ๆ ที่ช่วยส่งเสริมอำนาจให้กับพระมหากษัตริย์อย่างมากโดยที่ผู้ใต้ปกครองไม่กล้าท้าทายอำนาจนั้นซึ่งเป็นไปตามบริบทของสังคมในขณะนั้น เมื่อบริบทของสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปดังเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ผู้ปกครองใหม่จึงได้มีการพยายามนำสัญลักษณ์ใหม่มาใช้แทนที่สัญลักษณ์เดิม ซึ่งในการใช้สัญลักษณ์นั้นมีลักษณะของการต่อสู้เชิงการเมืองด้วย โดยไม่จำเป็นต้องมีการใช้กำลังรุนแรง และการใช้สัญลักษณ์ดังกล่าว อาจเป็นไปได้โดยที่ผู้ใช้อาจไม่จงใจหรือจงใจก็ได้ แต่ได้มีการแฝงสาระหรือความหมายบางอย่างไว้ในการกระทำนั้นและมีผลกระทบทางการเมืองด้วย สัญลักษณ์ที่ใช้มีทั้งสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมที่ให้ความหมายอย่างตรงไปตรงมา สามารถเข้าใจได้ง่ายและสัญลักษณ์ที่เป็นนามธรรม เช่น คุณธรรมทางการเมืองหรือการกระทำทางการเมืองต่าง ๆ

ซึ่งอาจเข้าใจได้ยากเพราะมีความซับซ้อน มากกว่าการให้ความหมาย (representation) ตามปกติ ดังนั้นการที่จะสามารถเข้าใจได้จึงอาจจำเป็นต้องมีการหาความหมายตามนัยสำคัญ (significance) ของสิ่งนั้นภายใต้บริบทของสังคมและการเมืองที่เป็นอยู่ หรืออาจมีการใช้สื่ออื่น ๆ มาช่วยเพื่อทำให้สัญลักษณ์นั้นปรากฏชัดเจนขึ้นในเชิงรูปธรรมโดยที่การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองนั้นมีความสอดคล้องกับความต้องการของผู้ปกครองด้วย

ดังนั้นการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองในการเมืองไทย จึงมีลักษณะร่วมที่สำคัญ ซึ่งอาจถือเป็นข้อสรุปทั่วไป ดังนี้

1. การใช้สัญลักษณ์ทางการเมือง เป็นกระบวนการอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องภายในระบบการเมือง และไม่ว่าจะมีผลของการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ในการให้ความหมายทางการเมืองตามบริบทของสังคมในขณะใดขณะหนึ่ง
2. การใช้สัญลักษณ์ทางการเมือง เป็นเหตุการณ์การต่อสู้ทางการเมืองรูปแบบหนึ่ง ซึ่งหวังผลระยะยาว ไม่จำเป็นต้องใช้กำลังรุนแรง หรือการเผชิญหน้ากันโดยตรง อย่างเปิดเผย เพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครองให้กับผู้ปกครอง อาจกล่าวได้ว่าเป็นเหตุการณ์การต่อสู้ทางการเมืองที่มีความละเอียดอ่อน เพราะมีผลกระทบต่ออารมณ์ความรู้สึก และคติความเชื่อของตน
3. วัตถุประสงค์ของการใช้สัญลักษณ์ทางการเมือง มีทั้ง การต่อสู้ ห้ำหั่น ต่อต้าน แข่งขัน ปลุกฝั่ง คติความเชื่อทางการเมืองโดยการสร้างสัญลักษณ์ขึ้นมาใหม่ หรือ นำเอาสัญลักษณ์เดิมมาใช้ใหม่แต่การให้ความหมายเปลี่ยนไปตามความต้องการของผู้ปกครอง และบริบทของสังคม ดังนั้นการต่อสู้ทางการเมืองที่แท้จริงอยู่ที่การตีความ "ให้ความหมาย" แก่สัญลักษณ์ที่ประชาชนยอมรับอยู่แล้วว่าควรจะหมายถึงอะไร
4. สัญลักษณ์ทางการเมืองจะคงอยู่ได้เป็นเวลานาน ต้องมีการนำเอาสัญลักษณ์ไปใช้ หรือให้มีการปฏิบัติ (implementation) อย่างสม่ำเสมอ
5. สัญลักษณ์ทางการเมืองไทย อาจจำเป็นต้องมีพิธีกรรมมาช่วยเสริมให้สัญลักษณ์นั้นมีความสำคัญมากขึ้น ซึ่งจะมีผลต่อจิตใจของคนและยินยอมปฏิบัติตามอย่างไม่มีข้อสงสัย

6. สถานการณ์และบริบทของสังคม จะมีส่วนสำคัญที่เอื้ออำนวยต่อประสิทธิภาพในการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองซึ่งผู้นำที่ฉลาดจำเป็นต้องจัดการ (manipulate) บังคับดัดงลาว่าให้ได้เพื่อผลประโยชน์สูงสุดในทางการเมือง

ข้อสรุปดังกล่าวอาจถือได้ว่า เป็นสาระสำคัญในเชิงทฤษฎีที่พบในการศึกษาการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองในการเมืองไทยดังปรากฏในรายละเอียดที่กล่าวมา

ข้อเสนอแนะ

การที่ผู้ปกครองจะสามารถรักษาอำนาจของตนไว้ให้ได้นานที่สุด ก็จำเป็นต้องแสดงให้เห็นว่า ตนเป็นผู้มีความเหมาะสมในการปกครอง เพื่อให้ประชาชนเกิดการยอมรับและสนับสนุน ซึ่งทำให้ผู้ปกครองมีความชอบธรรมในการปกครอง ดังนั้น ผู้ปกครองจึงต้องมีวิธีการต่าง ๆ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับระบอบการปกครองของตน ดังเช่นที่ได้มีผู้ศึกษาไว้ต่าง ๆ กัน เช่น การสร้างอุดมการณ์ใหม่ให้กับประชาชน การสร้างกลุ่มต่าง ๆ เช่น ทหารมาเป็นกำลังสนับสนุน การกวาดล้างศัตรูทางการเมือง ตลอดจนการทำให้ประชาชนเห็นว่าตนเป็นผู้นำเปี่ยมขารมี เป็นต้นวิธีดังกล่าวมักเป็นสิ่งที่ผู้นำนิยมนำมาใช้เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองสู่ระบอบใหม่ ดังปรากฏในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายแต่อย่างไรก็ตาม แม้แต่ในประเทศประชาธิปไตย เช่น สหรัฐอเมริกา ผู้นำเองก็ต้องหาตนไว้เป็นที่ยอมรับของประชาชน ด้วยการประพฤติปฏิบัติตนที่ดีสร้างภาพพจน์ที่ดีแก่สาธารณชน เช่น การแสดงตนเป็นผู้มีศีลธรรม มีความซื่อสัตย์ ปฏิบัติตามกฎหมายทางการเมือง จึงทำให้สถาบันประธานาธิบดีเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงามของการปกครอง (ดู Novak 1974)

ดังนั้น การวิจัยครั้งนี้จึงได้ชี้ให้เห็นว่า การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองก็เป็นวิธีหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ได้เพื่อรักษาอำนาจทางการเมือง หรือการสร้าง ความชอบธรรมทางการเมืองโดยอาศัยสัญลักษณ์เป็นสื่อ หรือเครื่องมือที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงความคิด ความเชื่อของประชาชนทางอ้อมให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้ปกครองได้อย่างแยบยล โดยที่ประชาชนอาจไม่รู้สึกรู้สิดและอาจยินยอมให้การสนับสนุนถือว่าเป็นศิลปะในการปกครองอย่างหนึ่ง หรืออาจเรียกการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองว่า "การชักจูงใจทางการเมืองแบบแอบแฝง" ซึ่งฟาแกน (Fagen 1966 : 95) มีความเห็นว่า การชักจูงใจก็คือ การสร้างความชอบธรรมอย่างหนึ่งนั่นเอง โดยอาศัยกระบวนการของการสื่อสารทางการเมือง หมายถึงว่าสัญลักษณ์ จะเป็นสื่อทางอ้อม หรือการให้ความหมายโดยนัย ไม่บอกกันโดยตรง

เพราะอาจทำให้คนเกิดความรู้สึกต่อต้าน หรืออาจถือว่าเป็นกลยุทธ์ทางการเมืองอย่างหนึ่ง (political tactic) ในการต่อสู้ทางการเมืองที่ไม่ต้องอาศัยกำลังรุนแรง หรือการเผชิญหน้ากันโดยตรง ในประเด็นนี้อาจชี้ให้เห็นว่าการต่อสู้ทางการเมืองมีหลายรูปแบบ ซึ่งการต่อสู้ทางสัญลักษณ์ทางการเมือง ก็อาจถือได้ว่าเป็นการต่อสู้ทางการเมืองรูปแบบหนึ่งในระยะยาว ดังตัวอย่างดังกล่าวกันมีลักษณะสำคัญ คือ ไม่เป็นการต่อสู้แบบเปิดเผย

การนำกรอบ "สัญลักษณ์ทางการเมือง" มาวิเคราะห์ปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์ทางการเมืองต่าง ๆ ก็อาจเป็นการให้แง่คิดใหม่เกี่ยวกับการศึกษาทางการเมือง ในฐานะที่เป็นกระบวนการทางการเมืองอย่างหนึ่ง และอาจนำไปสู่การใช้ "สัญลักษณ์ทางการเมือง" ไปช่วยอธิบายเพิ่มเติมทฤษฎีที่มีอยู่เดิมให้เกิดความเข้าใจอย่างกว้างขวาง เช่นในระดับกว้างกลางถือว่า การใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองเป็นองค์ประกอบหนึ่งของระบบการเมือง หรือในระดับแคบลงมา อาจนำไปใช้อธิบาย การสื่อสารทางการเมือง และการอบรมกล่อมเกลาทางการเมืองให้เข้าใจชัดเจนขึ้นโดยอาศัยแนวทางใหม่

นอกจากนี้ผลของการวิจัยนี้อาจเป็นฐานคิดในการศึกษาวิจัยค้นคว้าอื่น ๆ ต่อไปที่จะช่วยให้เข้าใจปรากฏการณ์ทางการเมืองต่าง ๆ ในแง่มุมที่ต่างออกไป เช่น การศึกษาเกี่ยวกับชนชั้นนำทางการเมือง ความขัดแย้งทางการเมือง การต่อสู้ทางการเมือง กระบวนการที่จะได้มาซึ่งอำนาจ กระบวนการที่จะดำรงรักษาไว้ซึ่งความชอบธรรมในการปกครองและบทบาทของผู้นำใหม่.